

ЎЗБЕКНОМА

ГАФФОР ҲОТАМОВ,
ШОДИҚУЛ ҲАМРОЕВ

МИЛЛАТ ХОТИРАСИ

Б а д н а

Тошкент
«Ёзувчи» нашриёти

82.3(5У)
Х—68

Ҳотамов Ғ., Ҳамроев Ш.
Миллат хотираси.—Т.: «Ёзувчи», 1999—24 б.—(Ўзбек-
нома).

І. Автордош.

Бугун халқимиз Амир Темур, Имом ал-Бухорий, Баҳовуддин Нақшоанд, Ал-Фарғоний, Жалолиддин Мангуберди каби ўтган азиз фарзандларини бошига кўтармоқда. «Алномин»дек бебаҳо дурдоналарини шарафламоқда. Буларнинг барчаси истиклол шарафатидадир.

«Алномин» дostonида халқимизнинг энг буюк ғазилатлари ўз тажассумини тонган. У миллат хотирасини шарафлаган қудратли халқнинг улуг дostonидир. Ушбу бадида шу ҳақда фикр юритилади.

Ўйлаймизки, рисола китобхонда Ватанга садоқат, миллатга ҳурмат руҳини тарбиялайди.

ББК 82, 3(5У)

Х. К. $\frac{4702620200-16}{М 362(04)-99}$ - Режага қўшимча—99

ISBN 5—8255—0596—2

С. Ғ. Ҳотамов, Ш. Ҳамроев
«Ёзувчи» нашриёти, 1999 йил.
www.ziyouz.com kutubxonasi

Не-не баҳодирларнинг елкасини ерга теккизган афсонавий Алпомш, забардаст Фарҳод ҳақидаги ривояту достонлар шунчаки афсона эмас, халқ руҳининг, халқ мардлигининг тимсолидир.

ИСЛОМ КАРИМОВ

БИРИНЧИ ҚИСМ

МУҚАДДАС ТУЙҒУЛАР, ОЛИИ ТУЙҒУЛАР

1. Озодликка тикилган ҳаёт

Яқинда телевидение орқали озодлик учун кураш ҳақида фильм намойиш этилди. «Ватан фарзанди» деб аталган бу фильм кунги кеча эсини таниган боланинг отаси, биродарлари ваҳшийларча ўлдирилиши билан бошланади. Уликлар ғира-ширада дафн этилади. Узгалар қариндошлари қабрига гул қўйишади, фақат ғирт етим қолган ўша бола кўзда ёш билан унсиз тош қотади. Ногаҳон ўзи тенги қизалоқ онасининг қўлидаги гуллардан бирини олиб келиб боланинг қўлига тутқзади...

Кейин шаҳарлик бобоси келиб уни ўзи билан олиб кетади ва у улғайгач, тагин қишлоққа қайтади. Қараса, ўша қизча ҳам гулдай очилди бўй етган.

Шотландияда ўша маҳал мустабид давлат шафқатсиз режим жорий этган: никоҳдан ўтгач, биринчи кеча қиз ўзини жуфти ҳалоллига эмас, балки босқинчи аскарга бағишлаши шарт эди. Бир-бирини жонидан ортиқ кўрган ўша қиз билан ўша йигит эса бу жирканч тартибга итоат этишни исташмайди...

Аммо шу кунларда мустабид аскарлар қишлоқни оралаб қолади, қиз уларнинг кўзига оловдай бўлиб кўринади ва отаси тенги аскар унга ташланади, чунки тажовуз қилишга унинг ҳаққи бор, қиз қаршилик қилмаслиги шарт, бироқ бу заломатга у тоқат қила олмайди... Оқибат «қирол қўшинига беҳурматлик қилиш»да айбланади, бу ҳол қайта такрорланмасин учун ота-онаси, эл-юрт олдида у ваҳшийларча сўйиб ташланади. Бундан огоҳ бўлгач, аламинга чидай олмаган йигит —

Уильям Волос истибод ва зулмга қарши бош кўтаради, унинг отаси ва онасининг умрига зомин бўлганлар ҳам шулар эди. Жабрдийда кишилар Волосни қўллаб-қувватлашади ва бу исён секин-аста мамлакат бўйлаб қонли курашга — миллий озодлик ҳаракатига айланади.

Бир гал улар ўзларидан бир неча баробар йирик, замонавий аслаҳа билан қуролланган мустабид армияга рўбарў келади, ўроқ ва чалғидан бўлак аслаҳаси бўлмаган кишилар ноумид, шу уруш кимга керак ўзи, деб тайсалланиб қолади. Шунда Уильям Волос уй-уйига тарқаб кетаётган юртдошларига қарата:

— Қишлоққа бориб, аввалгидай итоат билан яшашингиз мумкин!— дейди.— Лекин барибир бир кун келиб ҳаётдан кўз юмасиз, чунки ўлим муқаррардир. Аммо бугунги ўлим сизларга шон-шавкат олиб келади! Наҳот шунга яраша муносиб бир жасорат кўрсатиш учун сизда қудрат топилмайди?!

Халқ асов денгиздай чайқалиб, жунбушга келади. Наинки, уларга беписанд қаровчи қирол қўшинлари, ҳатто мустабид мамлакат ва унинг тасарруфидаги миллат ва элатлардан келган мададкор аскарлар ҳам энди унинг ғалаёнига бас кела олмайди. Чунки улар ҳақ-ҳуқуқлари топталган, алам суяк-суягидан ўтган, жафокаш ва ситамдийда кишилар эди. Ҳеч бўлмаса, фарзандларимиз одамга ўхшаб яшасин, дейди ва бору йўғини озодлик учун курашга тикади...

Уильям Волосга адоқсиз давлат ваъда қилинганда ҳам халқига хиёнат қилмайди. Ҳолбуки, у қашшоқ, мулкка эҳтиёжманд эди...

Нима уни бунчалар собит тутиб туради?

Албатта, муқаддас туйғулар, олий туйғулар...

Дарё бўлиб оққан қонлар эвазига озодлик бўйи кўрсатади, аммо тарихнинг бу бурилиш нуқтасида хиёнат содир бўлади. Бою боёнлар халқ қаҳрамонини алдов йўли билан қўлга туширишади, кейин ўтган асрга хос жаҳолатга тўлиқ жисмоний қийноқлар бошланади. Рост, қиролнинг муддаоси уни ўлдирishi ёхуд жисман азоб бериш эмас, бу халқни баттар жунбушга келтиришини у яхши билади, шунинг учун ҳам Уильям Волосни, шунинг баробарида, исёнкор халқни маънан сиңдириб ташлашни истайди. Шу боис Уильям Волос одамларга эшитиларли овозда мурувват тилашини истайди, холос.

Аммо энг азиз кишиси илтижо қилганида ҳам Волос бу шартга кўнмайди:

— Агар ўзимга хиёнат қилсам, кейин яшашдан маъно қолмайди! — дейди у.

Қийноқ ва азобларга у мардона чидайди. Қатл арафасида эса қирол саройию бутун шаҳарни ларзага солиб:

— Озодлик! — дея ҳайқиради. Ва бу — халқни озодликка олиб чиқувчи сўнгги ҳамла учун даъватга айланади...

Ҳаётда фавқулотда бурилишлар мана шундай содир бўлади, ўз вақтида жасорат билан айтилган ёлқинли Сўз, қаҳрамонона ҳаракат миллатни тарих саҳнасига олиб чиқади.

Дунёвий тараққиётга мислсиз таъсир кўрсатган Амир Темурнинг ақл бовар қилмас салоҳияти шундан далолат бермайдими, ахир?!

Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик-чи? Улар башарият тарихидаги тасодифий шахслар эмас эди, аксинча, ўз халқни, унинг озодлигини жонидан азиз кўришган, Ватан учун ҳаётини тикишган, шу йўлда баҳодирлик ва матонат кўрсатишни шараф деб билишган. Аслида бу хислат уларнинг қонида бўлган.

Буюк бешикларга энгашиб оналар айтган соҳир аллалару, Тўмарис ва Широқ афсоналари, бахшилар авлоддан авлодга етказган ва тенгсиз бир меҳр билан тараннум этган Алпомиш, Гўрўгли, Авазхон матонатлари уларни шу руҳда тарбиялаб келган.

Биргина «Алпомиш» достонининг ўзи комил ишонч билан шундай дейишга тўла асос беради.

2.Мардликни шарафлаган халқнинг достони

Достон қаҳрамонлик, садоқат, миллий шаън ҳақида. Лекин унда ҳаёт бир бутунлик касб этган ва биз бугун миллий қадрият дея эъзозлаётган олижаноб хислатлар беадад улуғланган.

Акаси Бойбўриннинг закот сўрагани малол келган Бойсари ўз қавми билан сурув-сурув уюрини олдига солиб Қашал элига бош олиб кетади. Қалмоқ алплари унинг қизи — Барчинойга оғиз солади, Бойсари қавми билан кенгашса, оқсоқоллар айтадики, қизингни алпларга бер, шунда бу эл ичра обрў топасан, йўқса, улар аччиқланиб сенинг икки кўзингни ўяди, ўлдиради, ба-

рибир зўрлик билан қизингни олади, биз ҳам мусофир юртда кўп сўтам кўрамыз...

Мусофирлик ва чорасизликдан Бойсарининг юраги қон бўлади. Вуни кўриб, Барчиной отасига дейди: «Ха-фа қилма, ота, мендай қизингни, Қўябер алпларга ме-нинг ўзимди». Ва у тўқсон алга кимлигини сездириб, ёлти ойга муҳлат сўрайди. Сабаби, вақтида Шоҳимардон пир Ҳакимбекка Барчинойни «бениккертти» қилган, шу боис у Қўнғирот элига чопар юбориб: «Мендан умиди бўлса, Алпомиш келсин; бўлмаса жавобимни берсин», дейди.

Энди гаини Алпомишдан эшитинг:

Ўзи ўлмай, киши ёрин берами?!

Алпомиш Бойчиборни миниб, қайдасан қалмоқ эли, деб йўлга тушади.

Шуни айтиш керакки, шу пайтга қадар от ҳақида битилган жаҳон адабиётидаги етук асарлар ҳақида гап кетса, аксарият ҳолларда Э. Сетон-Томпсон, Лев Толстой ва Чингиз Айтматов яратган образлар ёдга олинади. Ҳолбуки, «Алпомиш»даги Бойчибор инсоннинг энг садоқатли дўсти бўлмиш отнинг ноёб ва мумтоз тим-солидир. У ҳаётини, бениҳоя жонли. Алпомишнинг қис-матини нурлантиришда Барчиной, дўсти Қоражондан унинг мавқеи асло кам эмас.

Гарчи Барчиной Алпомишга «бениккертти» қилинган бўлса-да, алплар талошида қолган суюклисига эришиш учун энди умумий шартларни бажариши ва ғолиб чи-қини лозим эди. Шу шартлардан бири — пойга. Аммо пойгада алплар номардлик қилишади: қалмоқлар Бо-бохон тоғида чавандозни ва Бойчиборни боғлаб-чандиб ташлайди, «аҳмоқ қалмоқ отга зулм қилади, Туёғига гулмихларни уради...»

Аммо ҳаёт ўз билганидан қолмайди. Тақдир ҳасад-хусуматдан устун келади. Бойчибор шу ҳолида «ҳақнинг яшинидай» учиб, алал-оқибат қанча чавандозни чағда қолдиради.

Барчинойнинг Бойчиборни сўйлаб айтган олқини меҳрин товлантириб юборади:

*Қурру-ё қур, ҳайт-а, тўрамнинг оти,
Оқ тўшим — яйловнинг, сочим — шипиртки...*

Шунда қалмоқлар калта қантариб ташлагани учун қийналиб келаётган Бойчибор тизгинини узиб, пойганинг олдини олиб, бахмал ўтовга биринчи бўлиб етиб келади. «Барчини келиб, отни кўрди, — дейди бахши, — кўзларини ипак рўмоллар билан суртди, чанги, терини ушатди...

*Барчинойим кўриб ўйлаб туради,
Урган миҳи ялоқ тизга боради,
Чорсисин тўёққа ёзиб солади,
Гулмихларни сугуриб тишлаб олади...*

Отнинг инсонга садоқати ҳақида минглаб ҳикоятлар мавжуд, аммо ўзаро меҳру оқибатнинг бундай тенгсиз намунасига ҳаётда ҳам, бадниятда ҳам камдан-кам ҳолда дуч келиш мумкин.

Алпомишнинг бир қаоти Барчиной бўлса, бир қаоти Бойчибордир.

3. Сен ўзинг армоним, умидларим ҳам...

Достоннинг иккинчи қисмида ҳам шундай кўркем бир саҳна бор: Сурхайил Алпомишни зиндонга ташлагач, уни қутқариш учун Қоражон келади, аммо баҳодир орият қилиб, унинг кўмагидан юз ўгиради. Етти йил зиндонда ётган алп йигитнинг жонига яна Бойчибор ора киради: «*Жонивор зўр бериб шу замон тортди, Бойчиборга пирлар берди қувватди, Ҳакимбек у замон зиндондан чиқди. Дунёни кўргандай бўлиб қолади, Ҳакимбек отини тавоф қилади*». Шунинг учунми, «*От чопса, гумбурлар тоғнинг дараси*» деган мақтов достонга ажиб бир миллий шукуҳ бағишлайди ва унда Бойчибор алоҳида сифатлар ва алоҳида муҳаббат билан улуғланади:

Остингда юз алвон ўйнайди отинг...

Ёхуд:

*Ун икки ой сен отингни боқтирсанг,
Йўл-йўлакай, йўлга гулмих тўқдирсанг,
Авайлаб ўзади ўзбакнинг оти...*

Барчиной қўйган уч шарт — пойга, минг қадамдан ёйда ва милтиқда тангани урини баҳсида ҳеч бир алп Алпомишга бас кела олмайди. Шунда ганимларнинг ўзи: «*Бул ҳам бир алп экан, жуда зўрабор, Қалмоқ юр-*

тида йўқдир бунга баробар», дея унга тан беради. Гарчи шундай бўлса-да, ўн минг уйли Қўнғирот аҳли ва қалмоқлар «Кураш жуда қизиқ бўлади, курашда қайсиси зўрлик қилса, ўзбакнинг қизини олади», деб Чилбир чўлига; Ойна кўлига жам бўлади. Ниҳоят, ҳал қилувчи сония етиб келади — Алпомиш Кўкалдош билан майдонга тушади:

*Ҳарчандки чирпинди Бойсуннинг ҳони,
Ниқмоққа келмади бекнинг дармони...*

Кураш чўзилганини кўриб, орияти келган Барчиной аччиқ бир маломат қилади:

*Ниқолмасанг, тўрам, навбат тилайин,
Эркак либосини ўзим кияйин,
Бор кучимни биллагима жияйин,
Бу қалмоқни пора-пора қилайин...*

Бу таъна оғир ботган Алпомиш «чирпиб Кўкалдошни кўкка отади».

Бунга шохид бўлган қалмоқлар шундай дейди: «Улармоннинг иши шундай бўлади, Тан бермаган одам шуйтиб ўлади».

Бу эътирофга изох ортиқча.

4. Элим деб ёнгайдир соҳиб журъатлар...

«Алпомиш»да инсон табиатига хос бўлган жамнки кечинмаларнинг позик жилвасини кўриш мумкин. Муқаддас туйғулар, олий туйғулар унда эъзозланади. Муettelik, бировга қарамликнинг аччиқ ситамлари унда дардчила бир марсиядай куйлаб ўтилади, сўнг туман тарқаб, маҳобатли тоғлар намоён бўлгани каби, инсонга қудрат бағишловчи Ватан, унинг қадр-қиммати, она юртга муҳаббат туйғуси силқиб юзага чиқади. Бу олжаноб туйғуларга ҳар бир кўнгилда эҳтиёж мавжуд, шундай экан, «Алпомиш» воситасида ўлмас шарқона ақидалар балқиб дунёга таралади.

Алпомишнинг зиндонда ўтган етти йили, шу даврда ҳокимият тепасига келган калтабин Ултонтознинг Барчиной ва унинг ўғли Ёдгор, Алпомишнинг ота-онаси, синглиси бошига солган кулфатлар, улуснинг изтироблари мунгли бир қўшиқдай юракларни титратиб туради.

«Илоҳим қурисин йўлнинг қияси, Бузилмасин элда марднинг уяси», дейди бахши. Ва, ниҳоят, зулмат қарини тилиб юборган чақмоқ каби Алпомиш ҳаёт саҳнасига чиқиб келади.

*Азамат, мард эдим, этмагин ночор,
Дўстга зор айлама, душманларга хор,—*

дейди у ва унинг Тойчи, Ултонтозга қарши жангу жадал и ёруғлик ва адолат учун кураш тимсолига айланади.

Ултонтознинг Барчинойни хотинликка олиш ҳаракати, Алпомишнинг сингисига пода боқтириб, Ёдгорни оёқости қилиши, улусга ситам ўтказиши шотландлар бошига мустабидлар ёғдирган зулми ёдга солади. Шунда Алпомиш ва ҳатто Уильям Волос сиймоси ҳам Ватан ва миллат ҳимоячилари деган тушунчага сиймай қолади, улар ҳурлик, эзгулик ва инсоният саодати ҳимоячиларидек кенг кўламли таассурот уйғотади.

5. Танглаинг кўтарсин Алпомиш бобо!..

Яқинда “Алпомиш” достонининг яратилиши юбилейини нишонлаш ҳақида Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарори эълон қилинди. Шу муносабат билан ёзган мақоласини таниқли адибимиз Шукур Холмирзаев «Марҳабо “Алпомиш” деб номлади. Бу бежиз эмас, албатта. Бугун биз маънавий иқлимга назар солсак, энг тўрда соҳибқирон Амир Темур, бир ёнда Яссавий, Нақшбанд, ал-Бухорий...

Бир ёнда ал-Фарғоний, аз-Замахшарий, Машраб...

Беҳбудий, Қодирий, Чўлпон ва Фитрат...

Шу мўътабар даврага бор бўй-басти, бутун салоҳияти, ўзига муносиб виқор ва тантана билан энди Алпомиш кириб келаётир...

Унинг тўйи ЮНЕСКО иштирокида кенг миқёсда нишонланади.

“Алпомиш” достони ва жаҳон халқлари эпик ижодиёти” мавзуида халқаро илмий анжуман ўтказилади.

“Алпомиш” асосида спектакллар, кўп серияли бадий фильм яратилади.

“Алпомиш” боғлари барпо этилади, «Алпомиш» миллий спорт ўйинлари фестивали ўтказиш анъанавий тус олади.

“Алпомиш”нинг мукамал ҳамда академик нашрлари амалга оширилади, уни хорижий тилларда чоп этиш йўлга қўйилади.

Юз жыллик “Ўзбек фольклор ёдгорликлари” тўпламини нашр этишга киришилади...

“Алпомиш”нинг тўйи билан боғлиқ тадбирлар белгилаб берилган бу қарор наинки миллий қаҳрамонлик дostonлари гултожига, балки аждодларнинг ижодий салоҳиятига, халқнинг яратувчилик даҳосига чексиз эҳтиром уйғотувчи тағзаминдир. Бу — “Алпомиш”нинг маънавий иқлимдаги тарихий мавқеинингина белгилаб қолмай, унинг “Рамаёна”, “Одиссея”, “Илиада”, “Манас”, “Игор жанғомаси” каби мумтоз обидалар қаторидан ўзининг муносиб ўрнини эгаллашига ҳам хизмат қилади...

“Алпомиш”нинг истиқлол арафасидаги нашрларида ҳам беадад чалкашликлар мавжуд, бунга сабаб — асар ихчамланган, тузумга номувофиқ жойлари қисқартирилган, бу яқин ўтмишда миллий қаҳрамонлик дostonларига бўлган муносабатдир. Институтда ўқиб юрган кезларимиз бир профессор “Алпомиш” бою боёнлар ҳаётини улуғлаган асар”, деган эди. Бу шунинг англатадики, ўша тузум Алпомишдан, унинг Ватанга муҳаббати ва адолатга ташна қудратли руҳидан, бунинг ёшларга таъсир ўтказишидан ҳамиша чўчиган...

Бугун эса Бойчиборнинг туёқлари остида тоғларнинг дараси гумбурласа арзийди.

Алпомишу Ойбарчин неварая чевараларининг атрофига йиғиб, киндик қони томган юртга муҳаббат ҳақида, садоқатнинг буюклиги ва меҳр-оқибат, ёвқурлик ҳақида бахшиёна ҳикматлар айтса арзийди.

Очилар баҳорда боғларнинг гули.

Гулни кўрса маст бўй сайрар булбули, —

деган. Фозил Йўлдош ўғли умр бўйи шу кунларга интиқиб, Алпомишу Ойбарчинлар дostonининг армон билан куйлаб ўтди. Бугун эл-юрт дуосига сазовор бўлиб, унинг руҳи шодланса арзийди.

ҲАР КИМ ҮЗ ЭЛИДА БЕКДИР,
ТУРАДИР

1. Китоб — инсониятнинг хотираси

«Алпомиш» дostonи ҳақида сўз кетса, одатда, шундай савол туғилади: «Алпомиш» нега айнан халқ дostonи деб юритилади? Бунинг сабаби нима билан изоҳланади?

Маълумки, «Алпомиш» дostonи муайян бир муаллиф томонидан яратилмаган. Аммо, фақат бу ҳолнинг ўзининг халқ дostonи деб юритилишига асос бўлолмайди. Бунинг ўзига хос бошқа сабаблари бор. «Алпомиш» шунинг учун ҳам халқ дostonи деб аталадики, унда улуғ аждодларимизнинг дунёни идрок этиши, она юртга меҳру муҳаббати, ғуруру ори, мардлиги, қутлуғ анъана-ю маросимлари ва бошқа юзлаб фазилатлари теран акс этган. «Алпомиш» том маънода халқ китобидир, чунки бошқа ҳеч қайси китобда халқнинг ҳаёти, орзу-умиди, муқаддас туйғулари бунчалик жонли ва табиий йўсида ўз ифодасини топмаган.

«Китоб — инсониятнинг хотирасидир», деб ёзган эди Бернард Шоу. «Алпомиш» дostonига ҳам агар таъбир жониз бўлса, шундай таъриф бериш мумкин: «У бизнинг қутлуғ хотирамиздир».

Яқинда қорақалпоқ адиби Урозбой Абдурахмонов «Алпомиш» дostonи ҳақида гап кетганда, қизиқ фикрни айтди: «Катта халқ, улуғ миллат деган тушунча бор. Бу ибора нимани англатади, унинг замирида қандай маъно ётибди — шу ҳақда сира ўйлаб кўргансизми?! Сизга айтсам, улуғ миллатнинг интилишлари, мақсаду маслаги, муҳаббати ҳам юксак бўлар экан. Катта халқнинг дунёнинг айланиши, турли-туман воқеа-ҳодисалар, қисқа қилиб айтсам, шу кўҳна ҳаёт ҳақида ўзининг тугал фикри, хулосалари бўлади. Мен ўзбек халқини шундай катта ва улуғ халқ деб билман. Мана, «Алпомиш» дostonини олинг, унда энг юксак инсоний туйғулар шунчалик улуғланганки, ўқиб туриб, киши беихтиёр ҳайратга тушади. «Алпомиш» миллат тарбиясига, унинг ўзлигини англашга хизмат қиладиган буюк асардир...»

2. Ҳар ким ўз элида бекдир, тўрадир

«Алпомиш» достони, шубҳасиз, қамрови ва кўлами кенг асар. Шуларнинг орасида дostonда энг бўртиб кўзга ташланиб тургани бу — ота-боболаримизнинг она юртга меҳру муҳаббати, садоқати ва уни қанчалик севиб, ардоқлаганидир.

Достон оға-ини Бойбўри ва Бойсарни ўртасида низо тушиши билан бошланади. Бойбўри ўзининг ўн тўрт маҳрамига шундай деб буюради: «**Бойсарига боринглар, Бойсарни ўз розичилиги билан бир тиррақи улоқни закот деб менга берсин, закот ўрнига ўтар-да, Бойсарни бахил бўлиб, бахилликка чиқиб кетмасин...**»

Бойбўри ўзининг ўн тўрт маҳрамини аслида ноҳолис ниятда Бойсарининг ҳузурига жўнатмайди. Унинг нияти шуки, укаси номига бўлса-да, закот берсин, тагин номи бахилга чиқиб қолмасин... Аммо Бойсарни буни ўзича тушунади, кўнглига оғир олади ва акасига закот тўлашни ор деб билади, у жўнатган ўн тўрт маҳрамдан еттитасининг қорнига қозик қоқиб ўлдиради, қолган еттитасининг эса, «қулоқ-бурнини кесиб, ўзларига егизиб, отига чаппа мингизиб, отининг устига тортиб бойлаб: «**Мана буни закот деб айтади**», — деб Қўнғирот тарафга қараб ҳайдаб юборади...»

У фақат шу билан чекланиб қолмайди, «бу элда бизнинг тургилигимиз қолмади», дея ўн минг уйли Қўнғирот элини ортидан эргаштириб, юртдан бош олиб кетади. Анқроқ айтганда, арзимас гинна-кудурат киндик қони тўкилган тупроққа бўлган меҳрдан устун келади.

Хўш, туғилган юртига этак силкиб, ўзга жойни авло билган кимсанинг кейинги қисмату аъмоли қандай кечади, у бегона юртда бирон-бир рўшнолик кўрадими ёки йўқ — дostonда мана шундай саволларга жавоблар жонли ва ҳаётий бир тарзда ўз ифодасини топганки, кишини сира бефарқ қолдирмайди.

Қалмоқлар шоҳи аввалига ўз аъёнларининг истак-ройишига қарши бориб, Бойсарни ва унга эргашиб келган ўн минг уйли қўнғирот аҳлининг иззат-ҳурматини жойига қўйиб қарши олади, ҳатто ўзининг яйловларини чорвасига бериб қўяди.

Аммо, кейин-чи...

Бегона юрт, бари бир, ўз номи билан бегона юрт-да, киндик қонинг тўкилган тупроққа тенг келармиди? Қунлар аста-секин ўтган сайин Бойсарининг ўзи ҳам буни

англаб боради. Бир куни туйқусдан қалмоқ элининг тўқсон алпи унинг эшигини қоқиб келади ва юз-кўзинг демай шундай шарт қўяди: «Келган бой, сенинг бир қизинг бор экан, қани, биримизга берасанми, баримизга берасанми? Биримиз олайликими, ё баримиз олайликими? Шу сўзга нима жавоб айтасан?..»

Тўқсон алпнинг бу шарти Бойсарининг жон-жонидан ўтиб кетади, акаси закот талаб қилгандан ҳам оғир ботади. Ахир, якка-ю ёлғиз қизи бўлса, бунинг устига бир эмас, тўқсон алп бирдек талабгор бўлиб турса, бу нима деган гап ахир?! Шуларни ўйлаб туриб, унинг кўкайи куйиб кетади. Аммо у алпларга йўқ, қизимни сизларга бермайман, дея олмайди. Бир томони бегона юрт, бунинг устига эшик қоқиб келган кимсан алпларнинг ўзи...

*Қаттиқ бўлди бул менинг кўрган ишим,
Фалакка етгайда йиғлаб нолишим,
Мусофирман, энди гангиди бошим,
Заҳар бўлди бул менинг ичган ошим, —*

дея нола қилади у.

Бойсари ўзига эргашиб келган ўн минг уйли Қўнғирот элига маслаҳат солади. Аммо улардан ҳам тайинли жавоб чиқмайди. Шунда Барчинойнинг оқилалиги иш беради, унинг ўзи тўқсон алпга шундай жавоб берадики, ҳаммаси бирдан ўз ўрнига тушади.

Маълумки, дostonдаги воқеаларнинг кейинги ривожда Алпомиш:

*Ҳар ким ўз элига бекми, тўрами,
Ўзи ўлмай киши ёрин берами?*

—дея Қалмоқлар юртига келиб, тўқсон алпни доғда қолдириб, Барчинойни қайлиқ қилиб олиб, муроду мақсадга етиб, яна ўз элига қайтиб кетади. Алпомиш Барчинойга уйлангач, оғанини ўртасидаги низо ва адоват кўтарилгандек бўлади. Бироқ, шунда ҳам Бойсари юртига қайтишга унамайди, ўрлиги тутиб, элдан айрилиб, Кашал юртида қолади. «Уғлим бориб ҳам ўзингни олиб келди, ҳам қизингни олиб келди, деб бетимга таъна қилади, ўлсам ҳам бормайман», дея ўрлайди у.

Лекин шундан сўнг у ҳам бирон-бир рўшнолик кўр-

димни? Егани татиб, кўнгли хотиржам тортиб, косаси оқардимми?

Йўқ.

Қалмиқшоҳ:

— Бойсари бўлмаса, бу ишлар бўлмас эди, бунча одам ўлмас эди, — дея унинг мол-давлатини таловга қўяди, ўзини эса подачиларга бош этиб тайинлайди... Бойсари ҳарқалай, оддий одам эмас, у ўзини ўн минг уйли элга бош бўлган бек санаб юрган киши. Кибру ҳаво, димоғи ҳам шунга яраша баланд. Шундай кишининг тўсатдан подачи бўлиб қолиши... Албатта, дунёда бундан ортиқ хўрлик бўлмайди. Аммо иложи қанча, бегона юрт, етти ёт бегона одамлар, унинг дарду оҳига ким ҳам қулоқ тутарди, дейсиз.

Достонни ўқиган ўқувчида табиий бир савол туғилади: хўш, Бойсарининг бошига бунча кулфат қаяқдан ёғилди? Халқ достонида унинг Қашал юртидаги кечмиш ҳаётини тасвирлай туриб, бизни нимадан огоҳ этмоқда?

Бойсарининг бошига тушган барча кўргилигу кулфатларнинг асосий сабаби битта, у ҳам бўлса, ўз юртидан юз ўгириб, бегона юртни ватан тутганидир. Бахши Бойсарининг ҳаётини тасвирлай туриб айтмоқчики, одамзот боласини фақат киндик қони тўкилган тупроғи, унга бўлган меҳру муҳаббати ардоқлайди, шу юртнинг тафти унинг орзу-умидлари баҳор чечаклари янглиғ гуркираб очилишига куч-қудрат беради. Она юртидан кечган кимса эса, муқаррар Бойсарининг кўйига тушади...

Аслини айтганда, Бойсари ҳаётдан кўп ҳам узоқ қаҳрамон эмас. Бундай кимсалар бурунги замонда ҳам бўлган, ҳозир ҳам топилди. Ва уларнинг қисмату аъмол қандай кечиши ҳақида халқнинг одил хулосаси ҳам неча асрлардан буён ўзгармай келмоқда: *ҳар ким фақат ўз элида бекдир, тўрадир...*

Халқнинг бу ҳақда фикри шундай. Бундан ошириб, бир сўз айтиш қийин, албатта.

3. Етти йил аза тутган Қора Нор

Достонда Алпомиш фақат алп йигит, тенгсиз паҳлавон сифатида тасвирланмайди, балки туйғуларнинг юксак ва нозиклиги шундаки, унга юрт эгаси дея таъриф берилади. Албатта, бу шунчаки оддий гап эмас,

бизнинг аждодларимиз бундан минг йиллар бурун ҳам шундай муқаддас туйғуларни идрок этишган, қадрлашган, уларнинг кўнглида юртга муҳаббат, унга эгаллик қилиш ва кўз қорачигидек асраш ҳисси мудом баланд бўлган.

Достонда йўловчи карвонлар тутқинликда кун кечириётган Бойсариннинг мактубини Қўнғирот элига олиб келгач, Алпомиш уни халос этиш мақсадида, қирқ йиғит билан Қашал юртига йўл олади. Аммо бахтсизлик рўй беради, у Сурхайил кампирнинг ҳийла-ю найранги билан Қалмоқ шохининг зиндонига банди бўлиб қолади. Алпомиш:

*Кўзима кўринмас ер билан осмон,
Мазгилим бўлибди қоронғи зиндон, —*

дея етти йил зиндонда ётади. Қўнғирот элида овоза тарқаладики, Алпомиш Қашал юртида ўлиб кетибди... Энди Алпомиш йўқ, юрт эгасиз қолди.

Хўш, эгасиз қолган юрт қандай аҳволга тушади?

Достонда айни шу саволга жуда ўринли ва жонли жавоб берилган. Аслида, бу жавоб эмас, балки шундай аянчли кунларни ўз бошидан кечирган, унинг жабру ситамини тортган аждодларимизнинг аччиқ хотира ва хулосасидир.

Алпомишдан сўнг Ултонтоз Қўнғирот элига эгаллик қилиш даъвоси билан чиқади. Аммо эл уни юрт эгаси, деб тан олмайди ва улар шундай фикрга бориб хато қилишмайди. Чунки Ултонтоз элга эгаллик қилишга номуносиб одам. Аммо у зўрлик билан Алпомишнинг ўрнини эгаллайди ва ўз элига зулм қила бошлайди. У Алпомишнинг дўсти Қоражонни элдан айириб, Олатовдан жой беради. Қалдирғочойимга Бобир кўлида туя боқтиради. Бева қолган Барчинойни эса, «**фақирни тани-да, икки бошдан бизга тегади**»,—деб қийин-қистовга олади. Ултонтоз Қўнғирот элида одамларга Алпомишнинг номини тилга олишни маън этиб қўяди.

Қисқаси, юрт эгасиз қолади ва шунинг оқибатида элдан хайр-барака, осойишталик кўтарилади, одамлар тинчини йўқотади. Ҳамма дамнинг ичига ютиб яшай бошлайди. Ултонтознинг зулми эса ошганидан ошиб боради.

Достонда ифодаланган бу воқеалар беихтиёр кунин кеча бошимиздан ўтказган Шўро замонини ёдга сола-

ди. Зотан, шўро даврида «Алпомиш» достонининг ўзи ҳам тазйиққа учраган эди...

4. Кўрар кўзим, юрт эгаси, бормисан...

Аммо достонда кишини қувонтирадиган ҳолат шундаки, гарчи юрт эгасиз қолган, Ултонтознинг зулми кўз очирмай қўйган бўлса-да, халқнинг юртга бўлган меҳру муҳаббати, эрка ташналиги сўниб қолмайди. Қўнғирот эли ҳамма вақт Алпомишни қўмсаб, уни соғиниб яшайди. Достондаги гўзал манзаралардан бири шундаки, ҳатто энчи Қора нор Алпомиш бедарак кетгач, етти йил аза тутиб ётади. У хўракка ҳам, сувга ҳам бошини ўгириб қарамайди. Бир кун Қора нор Алпомиш қайтаётганини сезиб, тўдадан ажралиб чиқади ва бўзлаб йўлга тушади.

*Ҳала, дейди, ой Қалдирғоч боради,
Туяга етолмай мунглик йиғлайди...
Қора нор ул замон йўлга кирдимми,
Кашал юртга кетган бекнинг исин олдимми...*

Қултой эса, нола қила туриб, бундай дейди:

— Менинг йиғлаганим ўғлим эмас эди, Бойбўрининг ўғли эди, икковимиз шундай қадрдон эдик, билмаганлар Алпомиш Қултойнинг ули дер эди, билганлар Қултой Алпомишнинг қули дер эди, шу Кашал бориб, ўлиб кетди. Шу эсимга тушиб, йиғлаб туриб эдим...

Аслида, Қултой Алпомишнинг туябоқари. Аммо улар ўртасидаги муносабатга эътибор беринг: билганлар Қултой Алпомишнинг қули дер эди, билмаганлар Алпомиш Қултойнинг ули дер эди... Бу нимани англатади?! Отабоболаримизнинг бир-бирига меҳру садоқати юксак бўлганидан дарак бермайдими бу!

Достонни диққат билан ўқиган ўқувчи эгасиз қолган юрт, элнинг Алпомишнинг соғиниши манзараси остида рамзий маъно ётганини пайқамай қолмайди, албатта. Қора норнинг етти йил аза тутиши, Қалдирғоч ва Қултойнинг юраги куйиб бўзлаши аслида элнинг озодлик ва эрка ташна экани, шу туйғу жисму жонини ўртаб, ҳаловат бермаётганини англатади. Қўнғирот эли гарчи Алпомиш бедарак кетса-да, ундан умид узмайди, зулм ва ёвузлик билан мураса қилишни хаёлларига ҳам келтирмайди. Аслида ҳам, достонда Алпомиш Алпомиш

эмас, балки ота-боболаримиз тинимсиз ийтилган эрк ва озодликнинг ёрқин тимсоли сифатида ўқувчи кўз ўнгида гавдаланади. Қўнғирот эли Алпомишни қўмсар экан, демак, улар юртни озод кўришни истаётгани, шу муқаддас туйғу юракларида олов сингарн ёлқинланиб тургани ва тинимсиз курашларга даъват этаётганини англаб туради, киши.

Ниҳоят, орадан етти йил ўтиб, Алпомиш Кашал юртдан соғ-омон қайтади. Қултой бобо унинг истиқболига пешвоз чиқаркан, юраги қувончга тўлиб, шундай дейди:

*Муна тогда бўктирилган қормисан,
Қаторга тиркалган лўкча нормисан,
Элу юртга, болам, интизормисан,
Кўрар кўзим, юрт эгаси, бормисан?*

Алпомишнинг қайтиши, айтиш керакки, эрк ва озодликнинг зулм ҳамда ёвузлик устидан тантанасининг ёрқин тимсолидир. Алпомиш Бойчиборни ўйнатиб, қайтиб келаркан, Қўнғирот юрти қайтадан чирой очади, элининг руҳиятида қайтадан жонланиш юз кўрсатади. Зотан, юрт эгалик бўлса, унинг сарҳадларига хавфхатар яқин йўламайди, эл осойиш топади.

УЧИНЧИ ҚИСМ

БАРЧИНОЙ

1. Хотин бўлмасмикан эрнинг вазири

«Алпомиш» достонининг қўш қаноти бор. Унинг бири Алпомиш бўлса, иккинчиси, табиийки, Барчинойдир. Аслида, достоннинг мукамал ва буюклигини таъминлаб турган нарса ҳам фақат Алпомиш ва Барчинойнинг бир-бирига бўлган соф муҳаббатигина эмас, балки уларнинг табиатидаги гўзаллик, жасурлик ва элу юртга нисбатан юксак садоқати ҳамдир.

— Халқимизнинг даҳолиги шундаки, — дейди халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаев, — Барчинойдек ҳар томонлама мукамал ўзбек қизи тимсолини яратиб, бизга мерос қолдирган. Барчиной соф ҳаётий тимсол, унинг табиатида гўзаллик, ғуруру орини ҳамма нарсдан ус-

тун қўниш, донолик ва ўзига хос мардлик шўнчалик уйғунлашиб кетганки, бу фазилатлар, шубҳасиз, ҳар бир ўқувчини ўзига мафтун этмай қолмайди. Мен оддий ёзувчи сифатида Барчиной тимсоли орқали халқимизнинг донолиги ва ижодкорлигини чуқур ҳис этаман. Барчиной қиёфасида мужассам юксак инсоний фазилатларни бундан минг йиллар бурун аввало халқимизнинг ўзи юракдан ҳис этган, фарзандлари шундай бўлишни орзу қилган. Муҳими ҳам, аслида, мана шунда.

Достонда Бойсарни акаси Бойбўри билан ораларига низо тушгач, иддао билан туғилган юртдан бош олиб кетади. Ун минг уйли Қўнғирот аҳли ва оиласи кўчкўронини йиғиштириб, унинг ортидан эргашади. Барчинойга ҳам узангиси тиллодан ясалган от келтиришади.

Хўш, аслида, туғилган юртдан бош олиб кетишига Барчининг муносабати қандай? У шундай бўлишни чистайдимни ёки йўқ?

Албатта, бу нохуш воқеа унинг юрагида қаттиқ оғриқ қўзғайди. Ахир, улар киндик қони тўкилган Ватани ташлаб кетишмоқда, шу ерда унинг болалиги кечган, кўнглида масъум туйғулар илдиз отган, дунёни шу ерда туриб англаган, шундай экан, қандай қилиб индамай қараб туриш мумкин?! Барчин юрагини қора булутдек босган дарду аламни онасига тўкиб солади:

*Хотин бўлмасмикан эрнинг вазири?!
Эр деганнинг ақли олмас бўлурми,
Алдаб-сулдаб йўлга солмас бўлурми?!
Бой отамман бий бобома не бўлди?*

Аслида, алам эмас, Барчининг онасига таънаси бу! Уйлаб кўринг, мулоҳаза юритинг: оддий гапми шу ўзи? Ёки онасига шундай таъна қилаётган, отаси туғилган юртдан бош олиб кетишига уни ҳам айбдор санаётган Барчин ҳақми ё ноҳақ?

Барчиной, албатта, ҳақ. Ҳақлиги шундаки, у аёл онлада эрнинг вазири, маслаҳатгўйи бўлиши керак, деб тушунади ва шунинг учун ҳам онасига таъна қилади. Аслида, бу фақат Барчинойнинг фикри эмас, балки халқимиз қадим-қадимдан оилани муқаддас маскан билган, аёлга эрнинг вазири, деб қарашган, уни шундай юксак мақомга кўтарган, шарафлаган. Агар аёл ўзининг онлада тутган ўрнини унутса ёки шунга нолайиқ бўлса,

табийки, онланинг бошига мусибат тушган. Бир томондан эса, онла деган тушунча минг йиллар давомнда шаклланиб келгани, халқимиз илдизи чуқур халқ эканлигини кўрсатади бу. Эҳтимол, халқимизнинг «Эрни эр қиладиган ҳам, қора ер қиладиган ҳам хотин», деган мақоли ҳам ўша элс замонларда пайдо бўлгандир.

Барчининг онасига қарата айтган таънали сўзлари замирида мана шундай маъно ётибди.

2. Кўкамани алпини йиғлатган ўзбек қизи

Бойсари Кашал юртига келгач, унинг мол-давлатидан кўра кўпроқ Барчинной қалмоқларнинг тилига тушади. Дарвоқе, Барчинной сулув деса, сулув, кўзи тушган йигит қани энди, шундай ёрим бўлса, дея орзу қиладиган қиз. Қалмоқ элига ҳам «ўзбекнинг сулув қизи бор экан», деган овоза тарқалади. Шунда тўқсон алининг бири Кўкамани Барчиннойга талабгор бўлиб келади. Кўкамани мурасага кўнмайдиган ҳадди жуда баланд алп. У Барчиннойнинг ўтови томон келаркан, ҳеч нарсани писанд қилмайди, ўзбекнинг қизи рози бўлса яхши, йўқса, зўрлик билан олиб кетаман, дейди.

Мен сени зўрликман оларим бордир...

Аммо Барчин чиройда қанча сулув бўлса, ақлда ҳам шунча расо қиз. У Кўкаманининг бу сўзларидан эсанкираб қолмайди, балки унга жавобан шундай бир сўз айтадики, ўзини алп чоғлаган йигитнинг дафъатан нафаси ичига тушиб кетади:

*Эркак либосини ўзим киярман,
Бор кучимни билагима жиярман,
Қирқ мингингни бир деб санаб қирарман.
Мени олмоққа ҳаддинг борми, бадбахтлар!*

Кўкамани онадан туғилиб, бирон кимсадан юрагига тигдек ботадиган бундай сўз эшитмаган эди. У аламига чидаёлмай отнинг бошини буриб, айниқдек чинқираб йиглаб жўнайди. Уни акаси Кўкалдош алп: «У, сенга кимдан таадди ўтди, Кўкамани», дея базўр овутади.

Мана, сизга Барчиннинг журъати! Бу ҳол яна шундан дарак берадики, бизнинг момоларимиз ғуруру шаън, ҳаё ва номус тушунчаларини ҳамма-ҳамма нарсадан

устун қўйишган, ҳатто бу йўлда жойларидай ҳам кечшган. «Алпомиш» дostonи эса, мана шундай муқаддас туйғуларни улуғлагани билан қимматлидир.

3. Юртга ошиқлик ҳисси

Қўкамани алпини йиғлатган билан Барчинойнинг мушқули осон бўлмайди. Бу гал тўқсон алп бирдек талабгор бўлиб келади ва Бойсарининг олдига шундай шарт қўяди: «Қани, қизингни биримизга берасанми, баримизга берасанми?»

Барчин, ростдан ҳам оғир аҳволда қолади. Бу алпларга йўқ деб ҳам, ҳа, деб ҳам бўлмайди. Хўш, шундай қалтис дамда қандай йўл тутиши керак?

Шу ўринда ўқувчида бир савол туғилиши мумкин: Барчин нега қайсарлик билан тўқсон алпининг таклифини рад этади? Фақат Алпомишга бўлган муҳаббати туфайли шундай йўл тутадими? Ахир, тўқсон алп ҳам Алпомишдан кам эмас, Барчиной агар уларнинг бирига розилик билдирса, ҳам-андуҳ нималигини билмай роҳат-фароғатда яшаши мумкин-ку!

Йўқ, азиз ўқувчи, у фақат Алпомишни ўйлаб шундай қайсарлик қилмайди, балки бунга унинг юрагида чуқур илдиз отган бошқа сабаб бор. Бу ҳам бўлса, туғилган юртга бўлган меҳру муҳаббатдир. Барчин эса, алпларнинг бирига розилик билдирсам, қалмоқлар юртида бир умр қолиб кетаман, туғилган юртимдан бир умр жудо бўламан, деб изтироб чекади. Уни қийнайдиган, изтиробга соладиган ўй—аслида мана шу! Унинг Алпомишга бўлган муҳаббати юртига бўлган меҳри билан батамом уйғунлашиб кетган.

Кишини ҳайратга соладиган нарса шундаки, Барчин қалмоқларнинг бирига турмушга чиқиб, юртидан айрилишни диндан чиқиш, яъни ғайридин бўлиш, деб тушунади:

Ғайридинман қандай ййнаб-куламан?!

Қаранг, юртга ошиқлик меҳри қанчалик улуғланган, бу бугунги ёш авлодга юксак ибрат эмасми?!

Дostonдаги кейинги воқеалар билан танишган ўқувчи Барчинойнинг ақли нечоғлик теран эканлигига тан бериб бораверади.

Барчин тўқсон алпдан олти ой муҳлат сўрайди:

*Олтойгача мен йўлига қарайин,
Келса келар Қўнғирот элдан Алпомиш,
Келмаса мен тақдиримдан кўрайин...*

Тамом. Бу шартга тўқсон алп ҳам кўнади. Барчин эса, Қўнғирот элига, Алпомишга одам юборадн: «Зўр ёвнинг қўлида қолдим, олти ойга муҳлат олдим, мендан умиди бўлса, Алпомиш келсин, бўлмаса жавобимни берсин».

Аниқ ва лўнда, ортқча изох талаб қилмайдиган бу сўзларни фақат Барчиндек хислатларга эга қизларгина айтиши мумкин. У бу сўзларни Алпомишга қарата айтаяпти, лекин ўзининг шаъни, ғуруру орини унутгани йўқ. Бунинг устига, азалий удумга кўра улар болаликда «бешиккертн» қилинган, шуни Алпомишнинг ёдига солмоқда.

Албатта, Қашал юртидан шундай нохуш хабар келса, Алпомишдек йигит тек тўрарди, дейсизми?! Йўқ, албатта, у:

— *Ўзи йлмай киши ёрин берами,*—деб юраги ёниб йўлга тушади.

Алпомиш Қашал юртида биринчи бўлиб Муродтепанинг устида Қоражон билан рўбарў келади. Қоражон алп унинг кучига тан бергач, иккаласи дўст тутинишадн. Шундан сўнг Қоражон Алпомишнинг номидан Барчинга совчи бўлиб боради.

Аммо Барчиннинг хушёрлиги шундаки, Қоражоннинг сўзларига ишонишдан аввал, унинг Алпомишга дўстлигини синаб кўради. Чунки Қоражон ҳам қалмоқ, ўзига талабгор тўқсон алпнинг бири.

*Қурсин, Алпомишга кўнглим йўқ эди.
Яхшимасдур, қурсин кўзи кўк эди,
Тўқсон алп ичида кўза босганим,
Ростин айтсам, Қоражондек бек эди, —*

дейди Барчин.

Хўш, Қоражон бунга жавобан нима дейди? Ахир, унинг ҳам Барчинга ишқи тушган, кўнглида умиди йўқ эмас.

Барчиннинг бу ҳийласи уни табиийки, қийин аҳволга солади. Аммо Қоражон ўзини енгилга куч топади. Мени кўйгин, бундай қилма, инсофга келгин,—дейди. У дўстга хиёнат қилмайди.

Барчин унинг бу сўзларини эшитиб, «чини билан мусулмон бўлибди», дейди. У Қоражоннинг Алпомиш билан дўстлашганини мусулмончиликка, яъни динга кирганга тенглаштиради! Мусулмон киши эса таомилга кўра, омонатга хиёнат қилмайди.

4. Лафз

Мана, Алпомиш Кашал юртига ҳам келди. Энди ҳамма нарса ойдин тортган, Барчиной муроду мақсадига етган. Аслида ҳам шундайми? Пўқ, воқсаларининг кейинги ривожини буткул бошқача манзарани кўрсатади ва ўқувчи истайдими-йўқми, бари бир Барчинойнинг ақлига тан беради.

Хўш, Барчинойнинг оқиллиги нимада кўринади?

У Қоражонга айтадики, Алпомиш келса, келибди-да. Алпомиш келди, деб мен Алпомишнинг этагидан ушлаб кета берайинми? Бу алплар ҳам умид билан олти ой муҳлат берган. Ҳар ким майдонга от солади, отини ўздирган одам олади. Ҳар кимнинг кўнгли ўзидан қолади. Менинг тўрт шартим бор, шу тўрт шартимни қилган кишига тегаман. Хоҳи Алпомиш олсин, хоҳи қалмоқларнинг бири олсин...

Барчин бу гапларни азбаройи тўқсон алпдан кўрққанидан айтмайди, балки унинг ўзи мағрур, талабгор йиғит ҳам жангларида синалган мард бўлиши керак.

Иккинчи томондан, у тўқсон алпга лафз қилган, олти ой муҳлат сўраган. Қиз бола бўлса ҳам, шу лафзидан кечини ўзига ор деб билади.

Унинг ақлига ҳатто Қоражон ҳам йиғит боши билан тап беради: «Бу ўйни сен ўнғай топдинг, аёллик қилиб, мен шуни дейман деб Алпомишнинг этагидан ушлаб ўтирганингда, ҳодиса ишлар пайдо бўлар эди. Бу ишинг бинийи бўлди...»

Аммо унинг кўнглидан бари бир хавотир шарпалари аримайди: ногоҳ шартларни бажаришда Алпомиш тўқсон алпга ютқизиб қўйса, унинг ҳаёти нима кечади?! Ахир, Алпомиш унинг учун фақат севиқли ёр эмас, балки Ватан, папоҳ тимсолидир. У қачонки Алпомишга етишса, киндик қони тўкилган юртига қайтади.

Шу бонс ҳам, у ҳар бир шартни бажаришда Алпомиш билан теппа-тенг изтироб чекади, гўё Алпомиш эмас, балки у тўқсон алп билан ботинан баҳслашади.

Биринчи шартни бажаришда тўқсон али номардлик қилади, Бойчиборни Боботоғ этагида танғиб боғлаб ташлайди. Алпомиш баланд тепанинг устига чиқиб, йўлга қарайди, ammo йўлда фақат қалмоқларни кўргач, «ҳам отимдан, ҳам юртимдан айрилдим», дея беҳуш йиқилади. Шунда Барчин келиб, воқеадан хабар топади ва Бойчиборга шундай нола қилади:

Қурру-ё қур, ҳайт-а, тўрамнинг оти!

Унинг ноласи Бойчиборга етиб боради ва у сувлиғини тишлаб, ўзини отади, нойгада ғолиб чиқади.

Ёхуд Алпомишнинг Кўкалдош билан кураш тушиш воқеасини олайлик. Кўкалдош ҳам Алпомишдан кам эмас, али деган номи бор, шунинг учун уни енгилга Ҳакимбекнинг сира чоғи келмайди. Қирқ канизи билан кураш майдонига келган Барчиной аҳволни зиндан ҳис этади ва шундай бир сўз айтадики, бу сўз кураш тақдирини ҳал этади:

*Нор-мода бўлибсиз бий бобом ули,
Йиқолмасанг, бизга беринг навбатди,
Жуда келди Барчин ёрнинг ғайрати.*

Бу сўзлар Алпомишнинг юрагига тигдек ботади, гуруру орини қўзғаб юборади ва у Кўкалдошни кўтариб, кўкка отади.

Бу ҳам бўлса, Барчиннинг журъатталаблиги, қиз бола боши билан вазиятни ҳис этиши ва ханжардек ўткир сўзларни тап тортмай айта олишидан далолат.

5. Тўрам деб атайин сизни

Достонда Барчинойнинг табнатида ялт этиб кўзга ташланиб турган бошқа бир фазилати бор: бу унинг Алпомишга муносабати, уни ким деб аташидир.

Қизиқ ҳолат: бўйи етган ёки унаштириб қўйилган қиз бу кўнгил берган йигитга ким деб мурожаат этади? Ака дейиш кейинчалик тилимизга кирган. Хўш, бунга қадар қандай ибора қўлланилган?

Бу саволга ҳам «Алпомиш» достонидан жавоб топиш мумкин. Барчин Алпомишни ака ёки бегим, деб эмас, содда ва жайдарин тилда тўрам, деб атайди:

Қурру-ё қур, ҳайт-а, тўрамнинг оти!

Еки бошқа бир ўринда шундай дейди:

Не сабабдан, тўрам, қаддинг букилди?!

Барчии Алпоминши шу сўз билан атаб улуғлайди. Бу жайдари сўзнинг замирида унинг ҳаё, ор, гурур ва ниҳоят, муҳаббати ётибди. Барчии бу сўзни айтаркан, Алпоминши билан чексиз гурурланади, уни ўзига паноҳ деб билади.

Барчиной миллатимизнинг бош бўғини — энг улуғ момоларимиздандир. Унинг қиёфасида мужассам топган юксак хислату фазилатлар бизнинг ўтмиш авлодлар ҳақидаги тасаввуримизни бойитиб қолмайди, балки улардан ибрат олиш, биз шундай улуғ миллатнинг фарзандларимиз дейишга ҳам тўла имкон беради. Зеро, «Алпоминши» достони асрлар оша яшаб келаётганига ҳам сабаб — унда мана шундай миллат тарбияси, унинг ўзлигини англашга хизмат қиладиган улуғвор туйғулар ўзининг теран ифодасини топганидадир.

Адабий-бадиий нашр

ЎЗБЕКНОМА

Ғаффор Ҳотамов
Шодиқул Ҳамроев

МИЛЛАТ ХОТИРАСИ

Бадиа

Тақризчи проф. *К. Норматов*
Муҳаррир *М. Аҳмедов*. Расмлар муҳаррири *Ю. Габзалилов*.
Техник муҳаррир *У. Ким*. Мусаҳҳиҳ *Ш. Собирова*

Босмахонага берилди 25.03.99. Босишга руҳсат этилди 20.04.99.
Ўлчами 84x108 1/32. Юқори босма. Шартли босма табоғи 1,26.
Нашр табоғи 1,15. Нусхаси 5000. Буюртма 219. Шартнома
9—99. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг
«Езувчи» янашриёти, 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг
Тошкент китоб-журнал фабрикасида чоп этилди. Тошкент,
Юнусобод даҳаси. Муродов кўчаси, 1-уй.